

TERKEN UNVANI HAKKINDA

Özet: *Türk tarihinde belirli bir zaman geçtikten sonra hükümdar unvanlarında olduğu üzere, hatun unvanlarında da değişiklikler söz konusudur. Yani ilk zamanlarda başta bulunan en yüksek otoritenin sıfatı “kagan” ve “katun” iken, bir müddet sonra başka bir kelimeye dönüşüyor. Örnek olarak bazı Türk hanedanlıklarında hakan, han, sultan, hükümdar, padişah, şah vs. biçimindeki erkek unvanlarıyla karşılaştığımız gibi, kadınlar için de zamanla terken, sultan, bige, begüm vs. şeklindeki sanları görmekteyiz. Tabi ki bunun sebebi, yukarıda da belirttiğimiz gibi Türklerin girdikleri kültür çevreleriyle, dinlerin tesiri yüzündendir.*

Anahtar Kelimeler: *Tengriken, Terken, İl Bilge*

Abstract: *In Turkish history, after a certain time, there occur changes on the titles of wife as it is in the titles of the rulers. In other words, the title of the ruler turns out to be another word after a while whereas it was “kagan” and “katun” at the beginning. For example, in some Turkish dynasties, we see male titles like hakan, han, sultan, hükümdar, padişah, şah, etc. And female titles like terken, sultan, bige, begüm. The reason of this is, of course, as we have mentioned above, the culutral area that Turks joined and the effects of the religions.*

Key Words: *Tengriken, Terken, İl Bilge*

İnsanlık tarihinin başlangıcıyla ortaya çıkan ve bugün de varlığını sürdüren Türk milletinin, dili de kendisi gibi eskidir. Millet olmanın ilk adımı, o insanların aynı dili konuşmasıdır. Ayrıca dil, bir milletin sosyal ve diğer kültürel özelliklerinin belirlenmesinde önde gelen kıstaslardandır. Türk dilinin menşe bakımından kendisiyle bir olmayan çeşitli dillerle, bulunduğu kültür çevreleri itibarıyla temasa geldiğini biliyoruz. Gayet normal bir şekilde bu dillerden bir şeyler almış, onlara da pek çok şey vermiştir. Ama bununla beraber büyük alim B.Ögel’in dediği üzere; “Türk kültürü ve Türkçe, yağmaya uğramış bir mal gibidir. Elinde delil olsun, olmasın herkes ondan bir parçayı alıp, başka kültürlerle mal ediyor”.

Biz bu çalışmamızda Türk dilinin çok eski ve özellikle bir zamanlar yüksek derecede kadın unvanı olarak kullanılan Terken kelimesi üzerinde durmak istiyoruz.

* A.Ü. DTCF. Tarih Bölümü

Bununla birlikte en kadim Türkçe belgelere baktığımızda, kagan unvanlarının başında bir “bilge” kelimesiyle karşılaşırız. Türk düşüncesinde kagan olmanın ilk şartlarından birisi bilgeliktir. Kök Türk tahtına çıkan kaganlar bilge ve alp olduklarından bu makama oturabilmişlerdir. Yazıtlarda; *Bilge kagan ermiş, alp kagan ermiş*¹. *Kaganı alp ermiş, ayguçısı bilge ermiş*². *Bilgesin için, alpin için*³, denmektedir. Bu itibarla kaganın bilgili ve akıllı olması yanında cesur ve yiğitlik vasfının da bulunması gerekir. Tabi ki, bütün bunları bünyelerinde barındıran hükümdarların yukarıdaki metinlerde söylendiği gibi akıllı danışmanlara (ayguç) ihtiyacı vardı. Kök Türklerin son büyük kaganı Bilge (716-734) öldüğünde, zamanın en güçlü ülkesi olan Çin imparatorluğu o döneme kadar hiç görülmemiş şekilde kalabalık bir elçilik heyetini onun cenaze merasimine yolluyordu. Kendinden başka herkesi barbar sayan Çin’in, Kök Türklerle ve özellikle de Bilge Kagan’a karşı tavrı değişmişti. Çünkü o, tam manasıyla modern bir devlet kurduğu gibi, kendisinin de başta gelen hususiyeti bilge olmasıydı⁴.

Eski Türk devlet teşkilatına göre, nasıl ki erkekler kaganlığa atanırken bir merasimle bu sanı alıyorlarsa, kadınlar da “katunluk” makamına yükselirken, bir teşrifat uygulanıyor ve “İl Bilge Katun” unvanına sahip oluyorlardı. Kök Türkçe belgelerde buna dair örnekleri görmek mümkündür. Mesela Kök Türk Kitabelerinde İl-teriş’in kaganlığından bahsedilirken; *Yukarıda Türk Tanrısı, Türk’ün kutlu ülkesini bu şekilde düzenlemiş. Türk milleti yok olmasın, millet olsun diye İl-teriş Kagan ve İl Bilge Katun’u (Tanrı) halk içerisinden çekip yükseltmiştir*⁵, deniyor. Yine Uygur beyi Moyun Çor, kardeşi Tay Bilge Tutuk ile yaptığı mücadeleyi kazanıp, kendisi kagan seçilince, hatununa da; “İl Bilge Katun” unvanı verildi. Uygur çağı kitabelerinde bu hususta devlet meclisinin onları; “*Tengride Bolmuş İl Etmiş Bilge Kagan*” ve “*İl Bilge Katun atadığı*”⁶ söylenmektedir⁷.

Belirli bir zaman geçtikten sonra hükümdar unvanlarında olduğu üzere, hatun unvanlarında da değişiklikler söz konusudur. Yani ilk zamanlarda başta

¹Bakınız, **Köl Tigin Yazıtı**, Doğu tarafı, 3; **Bilge Kagan Yazıtı**, Doğu tarafı, 4: Bilge kagan imiş, alp kagan imiş.

²Bakınız, **Tunyukuk Yazıtı**, I. Taş, Güney tarafı, 3; Doğu tarafı, 4; Kuzey tarafı, 5: Kaganı alp imiş, müşaviri bilge imiş.

³Bakınız, **Köl İç Çor Yazıtı**, Batı tarafı, 7: Bilgeliği için, yiğitliği için.

⁴S.Gömeç, **Türk Kültürünün Ana Hatları**, Ankara 2006, s.56-57.

⁵Bakınız, **Köl Tigin Yazıtı**, Doğu tarafı, 10-11; **Bilge Kagan Yazıtı**, Doğu tarafı, 10: Üze Türk Tengrisi, ıduk yiri-subı ança itmiş erinç. Türk bodun yok bolmazun tiyin, bodun bolçun tiyin kangım İl-teriş Kaganıg, ögüm İl Bilge Katunıg töpüsinte tutup yügerü kötürmiş erinç.

⁶Bakınız, **Taryat-Terhin Yazıtı**, Güney tarafı, 6: Tengride Bolmuş İl Etmiş Kagan, İl Bilge Katun tayin etti.

⁷S.Gömeç, **Uygur Tarihi**, 2. baskı, Ankara 2000, s.27.

bulunan en yüksek otoritenin sıfatı “kagan” ve “katun” iken, bir müddet sonra başka bir kelimeye dönüşüyor. Örnek olarak bazı Türk hanedanlıklarında hakan, han, sultan, hükümdar, padişah, şah vs. biçimindeki erkek unvanlarıyla karşılaştığımız gibi, kadınlar için de zamanla terken, sultan, bige, begüm vs. şeklindeki sanları görmekteyiz. Tabii ki bunun sebebi, yularıda da belirttiğimiz gibi Türklerin girdikleri kültür çevreleriyle, dinlerin tesiri yüzündendir.

En eski Türk kadın unvanlarından olan “il bilge” deyimini Türkçenin dışında izaha kalkışmak bize göre boşuna uğraştır. Bilindiği gibi “il” kelimesi, Kök Türkçe yazıtlarda “*devlet*” ve “*ülke*” manalarında kullanılmıştır⁸. Bilge de; bilgi sahibi, akıllı, ileriye görmekle alâkalıdır. İşte bir zamanlar baş kadın yönetici için söylenen “il bilge” terimi, bir süre sonra bırakılmış ve bunun yerine, “terken” unvanı ortaya çıkmıştır. Bu ad ile anılan meşhur Türk hanımlarından bazılarını tanıtmak gerekirse; hiç şüphesiz bunların başında Selçuklu hükümdarı Melik-şah’ın (1072-1092) eşi Terken Hatun gelir. Bir Kara Hanlı kızı olan Terken Hatun o kadar hırslıdır ki, kendinden doğan çocuğunu tahta çıkarabilmek için kocasıyla vezir Nizam’ül-mülk’ün arasını açmış, hatta bu ikisinin vefatına sebep olmuştur. Kendisi de bu gaileler içinde 1094’te ölmüştü. Harzemşah İl Arslan’ın (1156-1172) karısı da Terken unvanını taşımaktaydı. Kocasını 1172’de vefat edince, kendi oğlu olan Sultan-şah’ı tahtta oturtmuş, ancak İl Arslan’ın öteki oğlu Alaaddin Tokuş (Tekiş) Kara Hitaylardan yardım isteyerek, bunlara karşı çıkmıştı. Nihayet aralarındaki kavgalar bittiğinde, Alaaddin Tokuş (1173-1200) üvey annesini öldürtmüştü (1174). Alaaddin Tokuş’un eşi de bir Kıpçak Türkü’yü ve o da Terken Hatun diye anılmıştır. Gayet nüfuzlu, bu Türk hatununun tesiri oğlu Muhammed üzerinde oldukça fazlaydı. Onun yedi tane katibinin olduğu, mührünün üzerinde “din ve dünyanın koruyucusu, Türklerin prensesi, bütün kadınların melikesi”, yazıldığı söylenir. İlerlemiş yaşına rağmen güzelliğiyle dikkat çekiyordu. Harezmsahlılar ile Çingizliler arasındaki Otrar savaşından sonra esir alınarak, Karakorum’a götürülmüş ve 1233’te orada vefat etmiştir. Ayrıca Satuk Bugra Han’ın büyük kızı Nısb Türkan, üçüncü kızının adı da Hediye Türkan’dır. Özellikle Selçuklu ve Harzemşahlarda “Terken” unvanlı kişiler oldukça boldur⁹, ama biz en çok bilinenlerden bir kısmını örnek olarak vermeye çalıştık.

⁸ S.Gömeç, **Kök Türk Tarihi**, 2. baskı, Ankara 1999, s.82-83.

⁹ A.Caferoğlu, “A.N.Samoyloviç, Ne Turki a Tsaritsa = Türkler Değil İmparatoriçadır”, **Ülkü**, 9/50, Ankara 1937, s.156-157; M.F.Grenard, “Satuk Bugra Han Menkıbesi ve Tarihi”, Çev. O.Turan, **Ülkü**, 13/74, Ankara 1939, s.147-148; R.Genç, “Terken”, **Türk Ansiklopedisi**, C. 31, Ankara 1982, s.116-118; M.A.Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, 2. baskı, Ankara 1982, s.71-74; İ.Kafesoğlu, **Harzemşahlı Devleti Tarihi**, 2. baskı, Ankara 1984, s.84-86; İ.Kafesoğlu, “Melikşah”, **İslam Ansiklopedisi**, C. 7, 5. baskı, İstanbul 1988, s.672; İ.Kafesoğlu, “Selçuklular”, **Türk Dünyası El Kitabı**, 3. baskı, Ankara 2001, s.367; S.Gömeç, “Türk Tarihinin Kahramanları: 31- Alp-arşlan”, **Orkun**, Sayı 90, İstanbul 2005; M.D’ohsson, **Moğol Tarihi**, Haz. E.Kalan-Q.Şükürov, İstanbul 2006, s.92.

Bununla beraber biz öyle sanıyoruz ki, Terken unvanının ortaya çıkışı çok daha eski zamanlara kadar uzanmaktadır. Buna dair ip-uçları da, yine Çince vesikalarda saklıdır. Bilindiği üzere büyük Türk-Hun Devleti Asya’da inkîraza uğradıktan sonra, onun mirasını devam ettirmek isteyen birtakım Türk sülaleleri ortaya çıkmış idi. İşte bunlardan birisi de, 4. asrın sonlarıyla, 5. yüzyılın başlarında kadim Türk yurdu olan Ordos bölgesinde, kısa bir müddet de olsa hakimiyet kuran, Çin yıllıklarında Hsia hanedanı diye anılan siyasi teşekküldür. Son Hun hükümdarının soyundan gelen Çince kayıtlarda adı He-lien P’o-po (Apa Bug) diye yazılan Türk beyi, bu ismi nasıl aldığını adamlarına yaptığı bir konuşmada şöyle açıklıyor: Atalarım kuzeyden kalkıp, güneye indiklerinde aile isimlerini Su-shih olarak değiştirmişlerdi. Bu kelimenin söylenişi Çinlilerinkine uymuyordu. Daha sonra anne soyadı olan Liu’yu seçtiler. Bu isim babadan oğula geçerek bize kadar ulaştı. Bu da Türklerin alışık olduğu adlara benzemiyordu. Bunun için de dilimizde “Tanrı’nın kut verdiği, göğe kadar ulaşan” (Tengri Kut) manasına gelen terimle ilişkili olan Huei-he sözü vardı ki, şimdi ben “He” kelimesi ile “bir araya getiren” anlamındaki “Lien” teriminden oluşan “He-lien” soyadını alıyorum. Yalnız bu ismi, sadece benim Türk ve birinci hanımımın doğan çocuklarım kullanacaklardır”¹⁰. He-lien P’o-po (Apa Bug) adı ile alâkalı olarak bunlara değinirken; Çince belgelere baktığımızda, Tengri ve Gök manasına gelen “Chi-lien” sözünün sonunda aynı işaret vardır. Bunu da gözden kaçırmamak lazım.

Doğruluğu veya yanlışlığı tartışılabilecek olan bu tarihi açıklamadan sonra, Terken unvanının ne manaya geldiği üzerinde de, özellikle Türkçe kaynaklara dayalı olarak durmak gerekecektir. En eski Türkçe sözlük diyebileceğimiz Kaşgarlı Mahmud’un “Divanü Lûgat-it-Türk” adlı eserinde, “Tengri” kelimesi açıklanırken, “Tengriken” terimine değinilmektedir. Kaşgarlı, “gayr-i Müslim Türklerin bilgin kimseye tengriken dediklerini” söylüyor¹¹. Yani “Tanrıya tapan, bilgin, dindar, ileriye gören” manalarına geliyor olmalıdır¹². Bununla birlikte belki de “Bögü” unvanına yakın bir anlam taşıyor. Ayrıca Kaşgarlı Mahmud, “terken” kelimesi hakkında da izahatta bulunurken; “Şaş şehrinin adıdır. Asıl ismi Taşkent’tir. Taş Şehri demektir”¹³ diye de, kayıt düşmekle beraber, eserinin değişik yerlerinde; terkeni “sultan, hakan, kendisine itaat edilen” biçiminde açıklıyor¹⁴. Yusuf Has Hacib ise, bu kelimeyi

¹⁰ P.Otkan, **M.S. IV. Yüzyılda Hunların Önderliğinde Çin’de Başlayan Yabancı Kavimler Hareketinin Kültürel, Toplumsal ve Ekonomik Etkileri**, Doktora Tezi, Ankara 1974, s.49; A.Onat, **5. Asırda Kuzey Çin’de Kurulan Hsia Hun Devleti (M.S. 407-431)**, Doçentlik Tezi, Ankara 1977, s.70.

¹¹ Kaşgarlı Mahmud, **Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi**, C. III, Çev. B.Atalay, 2. baskı, Ankara 1988, s.377.

¹² S.G.Clauson, **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish**, Oxford 1972, s.525.

¹³ Kaşgarlı Mahmud, **Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi**, C. I, s.443.

¹⁴ Kaşgarlı Mahmud, **Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi**, C. I, s.376, 441-442; C. II, s.209.

“hükümdarlık yetkisiyle” ilişkilendirir¹⁵. R.Genç, “Terken” adlı makalesinde; “başlangıçta yalnız hükümdarlar için kullanılırken, sonradan Osmanlılardaki sultan unvanı gibi, hatunlara da verilmiştir”¹⁶, diyor. Yani tengrikenden, terkene bir geçiş söz konusudur.

Tengriken kelimesini Divanü Lûgat-it-Türk'ten önce Kök Türkçe yazıtlardan olan Ongin Kitabesinin¹⁷ 5, 6, ve 8. satırlarında görüyoruz. İlgili yerlerde şu şekilde geçmektedir: “...*tabğaçda yırıya teg oguz ara yeti eren yağı bolmuş kangım бага tengriken...anta yorımış işig küçin ebirmiş...tengrikenke işig berting tiyin yarlıkamış şad atıg anta bermiş boltukda tokuz oguz teg yağı ermiş bedük ermiş tengriken yorımış...kangım şad anta ötünmiş tengriken almazun tiyin...*”¹⁸. Bilindiği gibi Ongin Yazıtı, Bilge ve Köl Tigin kitabeleriyle paralellik arz eder ve Ongin Yazıtının Ön tarafının ilk satırlarında; “Bumın öldükten sonra, ülkenin kaybolduğu, elden çıkıp dağıldığı, Türk milletinin kagan yaptığı kaganını yitirdiği, Türk yiğitlerinin kuzeyden güneye, doğudan batıya kadar balbal oldukları, Türk milletinin adının yok olup, gittiği”¹⁹ kayıtlıdır. Yine tıpkı Tunyukuk Yazıtında görüldüğü üzere²⁰, Ongin'de de Tokuz Oguz savaşlarına atıf vardır, ki bu da onların aynı zamanın olaylarını aktardığına delalettir. Muhtemelen, bu savaşların bir kahramanı olan Tokuz Oguzların ünlü

¹⁵ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig**, C. I, Metin, Haz. R.R.Arat, 2. baskı, Ankara 1979, s.27-29.

¹⁶ Clauson, **a.g.m.**, s.544; Genç, **a.g.m.**, s.116.

¹⁷ Ongin Yazıtı için bakınız; H.N.Orkun, **Eski Türk Yazıtları**, C. I, İstanbul 1936, s.127-131; S.Malov, **Pamyatniki Drevnetyurkskoy Pismennosti Mongoloi i Kırgızii**, Moskva-Leningrad 1959, s.5-11; I.V.Stebleva, **Poeziya Tyurkov**, VI-VIII vekov, Moskva 1965, s.134-136; T.Tekin, **A Grammar of Orkhon Turkic**, Bloomington 1968, s.291-292; H.Onagava, “Ongin hibun yakuchu” (A Translation into Japanese of the Ongin Inscription with an Introduction), **Asiatic Studies in Honour Toru Haneda on the Occasion of his Sixtieth Birthday**, May 15, MCMXLII, Kyoto 1950, s.431-451; S.G.Clauson, “The Ongin Inscription”, **Journal of the Royal Asiatic Society**, London 1957, s.177-192; A.A.Radjabov, “Ob Onginskom Pamyatnike”, **Sovetskaya Tyurkologiya**, No 2, Bakû 1970, s.3-43; E.Tryjarski, “Zur neuren Geschichte des Ongin Denkmals”, **Sprache, Geschichte und Kultur der Altaischen Völker, Protokollband der XII. Tagung der PIAC 1969 in Berlin**, Berlin 1974, s.629-630; .V.Voytov, “Onginskiy Pamyatnik. Problemi Kulturovedçeskoy Interpretatsii”, **Sovetskaya Tyurkologiya**, No 3, Baku 1989, s.34-40.

¹⁸ Bakınız, **Ongin Yazıtı**, Ön Taraf, 5-6, 8. satır:...Çin'de kuzeye doğru, Oguzlar arasında yedi kişi düşman olmuş. Babam Baga Tengriken...orada yürümüş, işi-gücü çevirmiş...Tengriken'in işini gördün diye taltif etmiş. Şad adını orada vermiş oldu. Tokuz Oguzlara kadar düşman imiş, büyükmüş. Tengriken yürümüş...Babam şad, Tengriken almasın diye şöyle arzetmiş...

¹⁹Bakınız, **Ongin Yazıtı**, Ön taraf, 1-3. satır: *Ol kan yok boldukta kisre il yitmiş, içginmiş, kaçışmış...kaganladuk kaganın içgini idmiş, Türk bodun öngre kün togsıkınga, kisre kün batsıkınga tegi, beriye Tabğaçka, yırıya yışka tegi...alp erin balbal kıldı. Türk bodun atı yok bolu-barmış erti.*

²⁰Bakınız, **Tunyukuk Yazıtı**, I. Taş, Batı tarafı, 7: *İl-teriş Kagan boluyın biriye Tabğaçığ, öngre Kitanyığ, yırıya Oguzığ üküş ölürti.*

beyi Baz Kagan'ın²¹ oğlu Tengri adına kazınmış Hangita-Hat Yazıtında²² da “tengriken” kelimesi önümüze çıkıyor. Burada; *beg er tengriken...bitidi*²³, cümlesiyle karşılaşıyoruz. Bir başka Kök Türkçe belgemiz olan Hutuk-Ula Kitabesinin²⁴ birinci satırında; *kara kerekü tengriken*²⁵, cümlesini görüyoruz. Son olarak Aru-Han Yazıtının²⁶ ilgili satırlarında; *tengriken konçuy*²⁷ ve ...*tengriken kutlug bolsun*²⁸ deyimlerine tesadüf edilmektedir.

Bütün bunlar bir yana söz konusu Ongin Kitabesinde Baga Tengriken adında bir kişinin ismi anılıyor ki, bu da erkektir. Hangita-Hat'taki Beg Er Tengriken de erkek olmalıdır. Ama Aru-Han'da bizzat bir prensesi niteliyor. Dolayısıyla terken unvanının ilk şekli olan tengriken hem erkek, hem de kadınlar için kullanılmıştır²⁹. Bunun bir benzerine biz Umay isminde de rastlıyoruz. Tarihte Umay hanım ve bey adı yerine söyleniyordu.

Türkler irtibatla bulunduğu pek çok halktan diline bir şeyler aldığı gibi, onlara da kendisinden binlerce kelime aktarmıştır. Buna bağlı olarak Türklerin Asya'da en çok ilişki kurduğu kavimlerden birisi olan Mogollara ve dolayısıyla Mogolcaya Türkçeden ödünç kelimeler geçmiştir ki, bize göre bunlardan birisi de Terken'dir. Bilindiği üzere meşhur Mogol hükümdarı Ögedey'in ölümü üzerine devlet yeni bir han seçilinceye kadar eşi, Töregene Hatun tarafından idare olundu. Tıpkı diğer Terken hatunlar gibi, bu kadının da iktidar konusunda çok hırslı olduğu anlaşılıyor. Ögedey sağlığında kaganlığa aday olarak üçüncü oğlu Küçü'yü göstermişti; fakat o Sunğlarla yapılan bir savaşta ölünce (1236), Küçü'nün büyük oğlu Şiremen müstakbel kagan olarak belirlendi. Töregene'ye, 1246'da Batu'ya rağmen, oğlu Güyük'ü han seçtirdi. Bu durum ülkede bir karışıklığa sebep olacaktı ki; Güyük'ün vefatıyla ortalık tekrar sakinleşti³⁰. Biz burada söz konusu olan Töregene (veya Turakina) adının, Terken'in bozulmuş

²¹ Bunun için bakınız, S.Gömeç, “Türk Tarihinin Kahramanları: 13- Baz Kagan”, **Orkun**, Sayı 64, İstanbul 2003.

²² Bu yazıt için bakınız, S.G.Klyaştorıny, “Naskalniye Runičeskiye Nadpisi Mongolii”, **Tyurkologičeski Sbornik**, 1975, Moskva 1978, s.156.

²³ Bakınız, **Hangita-Hat Yazıtı**, 3. satır: Beg Er Tengriken... yazdı.

²⁴ Bu yazıt için bakınız, J.R.Hamilton, “L’inscription Turque Runiforme de Khutuk-Ula”, **Journal Asiatique**, Tome 263, Paris 1975, s.171-182.

²⁵ Bakınız, **Hutuk-Ula Yazıtı**, 1. satır: Kara çadırın kutlusı.

²⁶ Bu yazıt için bakınız, E.Tryjarski, “L’inscription Turque runiforme d’Arkhanen, en Mongolie”, **Ural-Altaysche Jahrbücher**, Vol. 36, Wiesbaden 1965, s.423-429; S.G.Klyaştorıny-E.Tryjarski, “An Improved Edition of the Arkhanen Inscription”, **Rocznik Orientalistyczny**, XLVII, Z.1, Warszawa 1990, s.65-70.

²⁷ Bakınız, **Aru-Han Yazıtı**, 1. satır: Kutlu (haşmetli) prenses.

²⁸ Bakınız, **Aru-Han Yazıtı**, 2. satır: ...prenseseim kutlu olsun.

²⁹ Hatta 1370’lerde Emir Temür’e karşı savaşan Arlat beylerinden birisinin adı kaynaklarda Türkan (veya Terken) Arlat biçiminde geçmektedir. Bakınız, Mirza Haydar Duğlat, **Tarih-i Reşidî**, Çev. O.Karatay, İstanbul 2006, s.206.

³⁰ S.Gömeç, **Türk Cumhuriyetleri ve Topulukları Tarihi**, 3. baskı, Ankara 2006, s.281.

bir şekli olduğunu düşünmekteyiz. Yani Mogol asıllı kadın sultanlar da ya doğrudan doğruya “terken” unvanını veya yukarıda da görüldüğü üzere “Töregene” biçimini kullanmışlardır.

Sonuç olarak; zaman içerisinde tengriken, terkene dönüşüp; erkek sanı olarak kullanılırken, bu unvan sonradan umumiyetle kadın idareciler için tercih olunmuştur. Bizce kelimenin kökünü şurada, burada aramaya hiç gerek yoktur. Tengri kelimesinden türediği açıkça meydandadır.

KAYNAKLAR

- Caferoğlu, A., “A.N.Samoyloviç, Ne Turki a Tsaritsa = Türkler Değil İmparatoriçadır”, **Ülkü**, 9/50, Ankara 1937
- Clauson, S.G., “The Ongin Inscription”, **Journal of the Royal Asiatic Society**, London 1957
- Clauson, S.G., **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish**, Oxford 1972
- D’ohsson, M., **Moğol Tarihi**, Haz. E.Kalan-Q.Şükürov, İstanbul 2006
- Genç, R., “Terken”, **Türk Ansiklopedisi**, C. 31, Ankara 1982
- Gömeç, S., **Kök Türk Tarihi**, 2. baskı, Ankara 1999
- Gömeç, S., **Uygur Tarihi**, 2. baskı, Ankara 2000
- Gömeç, S., “Türk Tarihinin Kahramanları: 13- Baz Kagan”, **Orkun**, Sayı 64, İstanbul 2003
- Gömeç, S., “Türk Tarihinin Kahramanları: 31- Alp-arслан”, **Orkun**, Sayı 90, İstanbul 2005
- Gömeç, S., **Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi**, 3. baskı, Ankara 2006
- Gömeç, S., **Türk Kültürünün Ana Hatları**, Ankara 2006
- Grenard, M.F., “Satuk Bugra Han Menkıbesi ve Tarihi”, Çev. O.Turan, **Ülkü**, 13/74, Ankara 1939
- Hamilton, J.R., “L’inscription Turque Runiforme de Khutuk-Ula”, **Journal Asiatique**, Tome 263, Paris 1975
- Kafesoğlu, İ., **Harzemşahlar Devleti Tarihi**, 2. baskı, Ankara 1984
- Kafesoğlu, İ., “Melikşah”, **İslam Ansiklopedisi**, C. 7, 5. baskı, İstanbul 1988
- Kafesoğlu, İ., “Selçuklular”, **Türk Dünyası El Kitabı**, 3. baskı, Ankara 2001
- Kaşgarlı Mahmud, **Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi**, C. III, Çev. B.Atalay, 2. baskı, Ankara 1988

- Klyaştomıy, S.G., “Naskalniye Runiçeskiye Nadpisi Mongolii”, **Tyurkologičeski Sbornik**, 1975, Moskva 1978
- Klyaştomıy, S-E.Tryjarski, "An Improved Edition of the Arkhanen Inscription", **Rocznik Orientalistyczny**, XLVII, Z.1, Warszawa 1990
- Köymen, M.A., **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, 2. baskı, Ankara 1982
- Malov, S., **Pamyatniki Drevnetyurkskoy Pismennosti Mongolii i Kirgizii**, Moskva-Leningrad 1959
- Mirza Haydar Duğlat, **Tarih-i Reşidî**, Çev. O.Karatay, İstanbul 2006
- Onagava, H., “Ongin hibun yakuchu” (A Translation into Japanese of the Ongin Inscription with an Introduction), **Asiatic Studies in Honour Toru Haneda on the Occasion of his Sixtieth Birthday**, May 15, MCMXLII, Kyoto 1950
- Onat, A., **5. Asırda Kuzey Çin’de Kurulan Hsia Hun Devleti (M.S. 407-431)**, Doçentlik Tezi, Ankara 1977
- Orkun, H.N., **Eski Türk Yazıtları**, C. I, İstanbul 1936
- Otkan, P., **M.S. IV. Yüzyılda Hunların Önderliğinde Çin’de Başlayan Yabancı Kavimler Hareketinin Kültürel, Toplumsal ve Ekonomik Etkileri**, Doktora Tezi, Ankara 1974
- Radjabov, A., “Ob Onginskom Pamyatnike”, **Sovyetskaya Tyurkologiya**, No 2, Bakû 1970
- Stebleva, I.V., **Poeziya Tyurkov**, VI-VIII vekov, Moskva 1965
- Tekin, T., **A Grammar of Orkhon Turkic**, Bloomington 1968
- Tryjarski, E., "L'inscription Turque runiforme d'Arkhanen, en Mongolie", **Ural-Altäische Jahrbücher**, Vol. 36, Wiesbaden 1965
- Tryjarski, E., “Zur neuen Geschichte des Ongin Denkmals”, Sprache, Geschichte und Kultur der Altaischen Völker, **Protokollband der XII. Tagung der PIAC 1969 in Berlin**, Berlin 1974
- Voytov, V., “Onginskiy Pamyatnik. Problemy Kulturovedçeskoj Interpretatsii”, **Sovyetskaya Tyurkologiya**, No 3, Baku 1989

Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig**, C. I, Metin, Haz. R.R.Arat, 2. baskı, Ankara 1979

“Terken Unvanı Hakkında”, AÜ. **DTCF. Türkoloji Dergisi**, 27/2, Ankara 2010